

Кравчук О. М. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Чечельниччині / О. М. Кравчук, С. Л. Калитко // Роль національних природних парків в розвитку туризму. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції Національний природний парк «Кармелюкове Поділля». (Чечельник), 20-22 вересня 2018 р. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. – С. 185-192.

О. М. Кравчук, С. Л. Калитко

ПОВАЛЕННЯ ВЛАДИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО НА ЧЕЧЕЛЬНИЧЧИНІ

Всебічне дослідження Української революції 1917-1921 рр. вимагає вивчення перебігу подій у регіонах. В радянський час та більшості сучасної історико-краєзнавчої літератури події часів гетьманату на Чечельниччині висвітлено лише як перебування австро-угорських військ [1, 2, 7, 10, 14]. Про окремі події йдеться в монографії О. Завальнюка і О. Комарницького [4], публікаціях К. Завальнюка, О. Кравчука, С. Калитка, І. Ратушняка [5, 6, 8, 9]. Найбільш повно ця проблема досліджена в монографії В. Рекрута [13].

Ольгопільський повіт, площа якого становила 3521, 9 кв. верст, був одним із найбільших у Подільській губернії. Його населення налічувало 378033 особи, з яких 81, 45 % становили українці. Також в повіті проживали євреї, росіяни, поляки). В 11-и містах і містечках повіту (Ольгопіль, Бершадь, Чечельник, Рашків, Піщанка, Кам'янка, М'ястківка, Крижопіль, Ободівка, Жабокрич, Загнитків) мешкало 14 497, а в 128 селах – 363 536 осіб [4, с. 3, 6, 14, 22]. У Чечельнику в 1913 р. проживало 10 558 осіб [4, с. 32]. Повіт був аграрним. У структурі землеволодіння переважало велике поміщицьке землеволодіння. Через відсутність реальних змін у розв'язанні земельного питання Тимчасовим урядом і Центральною Радою, з весни 1917 р. розгорнувся селянський рух у формах примусової оренди та захоплення поміщицьких земель, угідь, лісів, а також їх маєтків, реманенту. З осені 1917 р. розпочалися погроми поміщицьких маєтків, знищення будівель та майна,

яке не було розібране. Так, у Чечельнику спалили палац князя Орлова, в якому знаходилися бібліотека, інші культурні цінності [4, с. 73].

Навесні 1918 р. в Ольгопільському повіті з загальної кількості 110 маєтків, які відрізнялися високою культурою землеробства, недоторканими збереглися лише 2, а 34 були повністю або частково зруйновані [5, с. 259].

Прихід в Україну австро-німецьких військ як союзників Центральної Ради не призвів до суспільно-політичної стабілізації. Навіть поміщики, частина з яких очікувала приходу військ Центральних держав, відзначали це. Як згадувала З. Потоцька, «Ситуація в краї щораз більше ускладнювалася. Присутність чужих військ не принесла безпеки, на яку ми чекали. Австрійці тільки принесли безлад. ... » [18, с. 239]. У Чечельник 12 березня 1918 р. увійшли польські легіонери, які почали повертати поміщикам їх майно, а згодом – австро-угорські підрозділи [11, с. 46].

Крім відновлення поміщицького землеволодіння і обеззброєння населення, що здійснювалося шляхом карних експедицій, австро-угорські війська на Поділлі розпочали силове вилучення продовольчих запасів. Зокрема, 20 квітня 1918 р. в Чечельнику ними було заарештовано, тобто реквізовано 95 803 пудів і 20 фунтів цукру (1532 тони 856 кг) [19, арк. 102 зв.].

За повідомлення Ольгопільського повітового коменданта П. Садікова, правопорядок на Ольгопільщині перебував не на належному рівні. Наприклад, 24 травня у м. Чечельник двоє невідомих влаштували стрілянину, 26 травня було здійснено пограбування місцевих мешканців – євреїв, а 2 червня – австро-угорські підрозділи здійснили роззброєння охоронної сотні імені І. Гонти, що дислокувалася в населеному пункті [15, с. 138, 141, 144, 145].

Дослідник В. Рекрут відзначає мирний характер встановлення гетьманської влади в Ольгопільському повіті, яке сталося за жорсткого контролю з боку командування австро-угорських підрозділів [13, с. 287]. Загалом на Поділлі найбільшу підтримку новій владі надали поміщики, серед

яких більшість складали поляки і росіяни, та заможні селяни [5, с. 258; 6, с. 244]. Насамперед це було зумовлено наголошенням гетьманом непорушності приватної власності, що означало повернення поміщикам земель та майна, захоплених селянами.

Непримиренне ставлення до гетьманської влади виявили представники адміністрації УНР, які 2 та 5 травня збиралися на таємні наради. У ніч з 5 на 6 травня на зборах на квартирі члена Центральної Ради, відомого громадського діяча І. Зборовського в Ольгополі були присутні І. Беженар, теж член Центральної Ради, член місцевої управи, І. Босенко – інспектор вищого повітового училища, член шкільної управи, К. Велихович – начальник повітової міліції, І. Мацан – повітовий комендант, Д. Зосіматю – голова земської повітової управи, Г. Сабалдир – в. о. голови шкільної управи, та її секретар Я. Кухарчук, М. Стратієнко – повітовий комісар, Л. Фалаштинський – начальник міліції у Бершаді та інші. На виконання телеграми губернського комісара В. Дудича про скликання 7 травня повітових селянсько-робітничих з'їздів на підтримку УНР та обрання делегатів на Всеукраїнський з'їзд, було ухвалено звернутись до селян із відозвою, із закликом не підтримувати владу гетьмана, якого називали царем. Текст відозви було передано до друку, заплатили за 5 тис. екземплярів. Проте 5 травня австро-угорське командування визнало владу гетьмана і заборонило скликання з'їздів. Згодом було повідомлено про покарання військово-польовими судами за агітацію та дії проти уряду.

Австро-угорському командуванню стало відомо про ці дії, друкування було припинено, впродовж декількох днів відбулися арешти І. Беженара, І. Зборовського, І. Мацана, М. Стратієнка, І. Босенка, К. Велихевича, Я. Кухарчука, І. Сабалдира, Л. Фалаштинського та інших. Спочатку їх доставили до військово-польового суду, але не знайшовши в їх діях ознак злочинів проти австро-угорських військ, їх передали гетьманській владі і ув'язнили у Лук'янівській в'язниці Києва. Після допитів їх відпустили, крім М. Стратієнка, якого знову ув'язнили у Ольгопільській в'язниці та І.

Зборовського [13, с. 285-290]. Він як член Центральної Ради і, за твердженням слідства, організатор протигетьманського виступу знаходився під слідством у в'язниці до 30 липня 1918 р., коли його звільнили за умови невиїзду з Києва [13, с. 309].

У червні був заарештований член Ольгопільської земської управи Д. Волковський, згодом – Ольгопільський повітовий комісар у жовтні – грудні 1917 р. М. Рекка, повторно І. Беженар і М. Стратієнко. Проте через відсутність доказів протиправної діяльності, їх змушені були відпустити [13, с. 298-299].

9 червня 1918 р. відбувся повітовий з'їзд землевласників, який, окрім вітань і молебну за гетьмана, просив призначити до складу повітової влади осіб, які перебували на цих посадах за царя. З'їзд землевласників подав до уряду клопотання про створення комісії для оцінки їхніх збитків внаслідок селянського руху 1917- початку 1918 р., ухвалив здійснити заходи для повернення всіх поміщиків та орендарів у місця своєї власності. З'їзд запропонував просити допомоги командування австро-угорських військ щодо депортації для праці у їхній державі агітаторів проти влади гетьмана та інших неблагонадійних осіб.

На початку серпня уряд задовольнив прохання про склад повітової влади. Головою управи було призначено О. Юшневського, одночасно він був головою Ольгопільського з'їзду мирових суддів та головою Ольгопільського відділу Союзу хліборобів. До складу земства кооптували активного чорносотенця І. Базарського, а також С. Мемета, відновили свою працю у ньому М. Герлянд, Л. Юкаш, Є. Петрунь, Д. Безоньт, В. Петрунь. Склад працівників земства на 75 % складався з колишніх службовців царських установ [13, с. 292-293, 317]. Проте всю владу в своїх руках зосередив повітовий староста А. Тітаренко, призначений на початку червня. Насамперед він займався поверненням землевласникам майна і виплату компенсації за завдану селянам шкоду. Створені замість ліквідованих земельних комітетів часів УНР оціночні (земельно-ліквідаційні) комісії

визначали розміри збитків та списки селян, які розбирали поміщицьке майно. Щоб не допустити збройних виступів селян, А. Тітаренко пропонував їм замість кримінального переслідування негайне повернення поміщицького майна або виплату компенсації в повному обсязі та відразу. Відсутність коштів та невблаганність вимог старости призводила іноді селян до самогубства. Карні експедиції здійснювали з цією метою за допомогою австро-угорських військ, відзначалися жорстокістю. У липні селян с. Демівка змусили повернути поміщицьке майно, а потому покарали побиттям шомполами та батогами. Повітовий комендант П. Садіков доповідав губернському начальству про обстріл сіл з гармат, кулеметів, рушниць, руйнування хат та господарських будівель під час карних експедицій. В с. Стратіївка було спалено дві та зруйнована одна хата, поранена одна жінка. На незаконність дій старости вказував товариш (заступник – авт.) прокурора Г. Мазаракій, звинувачуючи його у надто широкому тлумаченні своїх прав та втручанні в сферу судової влади [13, с. 294-295, 319-320].

Отже, із встановленням гетьманату ситуація не покращилася. До внутрішньополітичних проблем додався конфлікт відсторонених від управління представників української громадськості, часто просоціалістичного спрямування, з консервативним гетьманським режимом. Конфлікт був запрограмований вилитися у силове зіткнення, можливості і нагода для якого рельєфно з'явилася з втратою гетьманатом підтримки військ Центральної держави після революцій у них восени 1918 р. та його відмовою 14 листопада 1918 р. від курсу на будівництво суверенної Української Держави. Зокрема, на Поділлі, дезорганізовані австро-угорські підрозділи під час відходу на батьківщину, здійснюючи різні протиправні дії. Так, вже 4 листопада 1918 р. австро-угорські підрозділи в Ольгополі чисельністю 200 осіб розпочали розпродавати зброю місцевому населенню, реквізувати продовольство, а 6 листопада – спільно з селянами зруйнували місцеву в'язницю і звільнили арештантів, серед яких були кримінальні злочинці. При цьому солдати забрали із складу в'язниці 130 пудів (2080 кг) житнього

борошна, 25 кг сала, майно арештантів на суму приблизно 85 тис. крб. [13, с. 323].

«Австрійці направилися через Чечельник. Я і начальник варти приговорені до смерті, але знаходимося на посадах, порядок поки що відновлений ... », зазначав повітовий староста А. Тітаренко. Ситуація ускладнювалася прибуттям на територію Ольгопільщини військовополонених часів Першої світової війни з колишніх Центральних держав [9, с. 191; 13, с. 322].

Активними організаторами протигетьманського повстання в повіті виступили політичні сили лівого спрямування, об'єднані в Директорію УНР. Серед найвідоміших лідерів повстанців у повіті були член Української партії соціалістів-революціонерів П. Куцяк, більшовик Т. Бойко [3, с. 383; 12, с. 488;]. 22 листопада 1918 р. Ольгопільським повітовим комісаром був призначений голова повіту за часів Центральної Ради, член УПСР М. Стратієнко [8, с. 351]. 24 листопада він прибув у Бершадь, що стала центром протигетьманського повстання у повіті. Після перемоги у Бершаді повстання стало стрімко поширюватися. На 28 листопада Ольгопіль був оточений з трьох сторін. Повітовий староста А. Тітаренко, військовий начальник і начальник повітової варти виїхали до Балти. При цьому староста не виконав особливого наказу про першочергову евакуацію Державного казначейства, у зв'язку з чим, після захоплення Ольгополя підрозділами Директорії УНР, гетьманські органи влади втратили цінні відсоткові папери на значну суму [13, с. 332]. У місті залишився загін варти чисельністю до 60 осіб, який мав на озброєнні 2 польові гармати і декілька кулеметів та офіцерська дружина (17-18 осіб) під командуванням начальника охорони Ольгополя підполковника А. Кошарновського. Через декілька днів, після низки зіткнень з повстанцями, загін відступив до міста Кам'янка. Румуни відмовилися прийняти їх на свою територію і кожному довелося рятуватися власними силами. Товариш прокурора Г. Мазаракій свідчив, що панувала повна «розгубленість як з боку адміністрації, так і військової влади, що піклувалися

виключно про власну безпеку» [20, арк. 34-34 зв.]. За відомостями Г. Мазаракія, «м. Ольгопіль було зайняте в перших числах грудня ... не регулярними військами Директорії, а повсталими селянами спільно з бандою відомого місцевого розбійника [А.] Максюті». Пізніше прибув і представник УНР повітовий комісар С. Чалий (П. Куцяк), колишній сільський учитель [20, арк. 36-36 зв.]. За іншими відомостями, саме на чолі з С. Чалим 400-500 повстанців зайняли 28 листопада м. Бершадь, а наступного дня атакували Ольгополь. Так звана Рада старших, до складу якої входили насамперед вчителі, провели вибори посадовців. С. Чалий був оголошений повітовим комісаром, М. Стратієнко – повітовим комендантом. Комендантом всіх повстанських загонів був більшовик Т. Бойко [3, с. 383]. Зі встановленням в Ольгополі влади Директорії УНР голова повітового земства О. Юшневський втік. Земство очолив попередній голова управи Д. Зосіматю [13, с. 332, 590].

В Ольгополі розпочалися арешти російських офіцерів і поміщиків [20, арк. 36-36 зв.]. На початку грудня 1918 р. в повіті було обеззброєно 500 гетьманців [17, Ч. 6. 6 грудня. С. 3].

Отже, у листопаді 1918 р. на Чечельниччині, як і у всьому Ольгопільському повіті Поділля було повалено гетьманську адміністрацію і встановлено владу Директорії УНР. Причинами швидкого падіння гетьманату тут, як і загалом, пояснюються відсутністю у гетьманського режиму достатньої соціальної бази, недоліками його силових структур. Провідну роль в поваленні гетьманату відіграла національно свідомо українська інтелігенція, кооператори, військові і найбільша частина населення – селянство.

Джерела і література:

1. Барвінський І. Історія Чечельниччини з найдавніших часів до кінця ХХ ст. Одеса, 1988. 64 с.
2. Вовк С. Т., Таранець С. В., Косаківський В. А. Нариси з історії Чечельника з найдавніших часів до наших днів. Вінниця, 2000. 214 с.

3. Завальнюк К., Рекрут В. Петро Куцяк (Сава Чалий): метаморфози української душі // Матеріали I Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». Хмельницький, 2016. С. 378-388.
4. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. Кам'янець-Подільський, 2005. 320 с.
5. Калитко С. Л. Карні експедиції на Поділлі в 1917 р. – навесні 1918 р. та участь в них австро-угорської армії // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матер. Всеукр. наук. конф. Вінниця, 2015. С. 257-266.
6. Калитко С. Л., Кравчук О. М. Поділля у період гетьманату 1918 р.: консервативна модель внутрішньополітичної стабілізації // Наукові записи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2008. Вип. 13. С. 244-251.
7. Кифоренко Я. С., Купрій М. І., Таран Є. П. Ольгопіль // Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. К., 1972. С. 687-696.
8. Кравчук О. М., Калитко С. Л., Марценюк Н. М. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Поділлі // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXV всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 11-12 жовтня 2013 р. Вінниця, 2013. С. 341-365.
9. Кравчук О. М., Ратушняк І. І., Завальнюк К. В. Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877-1937) у документах епохи. Вінниця, 2016. 286 с.
10. Краснопольський А. Л., Роботько Ф. М. Чечельник // Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. К., 1972. С. 679-687.
11. Лукин В., Соколова А., Хаймович Б. Сто еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель. Вып. 2: Подолия. Спб., 2000. 704 с.
12. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). К., 2008. 840 с.
13. Рекрут В. Іполит Зборовський (1873-1937). На перехресті епох. Вінниця, 2014. 768 с.

14. Таранець С. Історія села Куренівка (кінець XVII – початок XXI ст.). К., 2014. 448 с.
15. Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського (березень 1917-грудень 1918 р.): Збірник документів та матеріалів / Упоряд. К. Завальнюк, Т. Стецюк. Вінниця, 2008. 208 с.
16. Календар. Справочна книжка на 1919 р. – Кам'янець-Подільський, 1919. 100 с.
17. Республіканські вісти. 1918. Ч. 6. 6 грудня. С. 3.
18. Вінниця у спогадах: у 3 т. Вінниця, 2017. Т. 3. 936 с.
19. ДАВіО, ф. Р-1196, оп. 1, спр. 4.
20. ЦДІАК, ф. 419, оп. 1, спр. 7355.